

بازخوانی و تصحیح واژه‌هایی از تحریر سنسکریت جیوکه پوسنکه

مجید طامه*

چکیده

جیوکه پوسنکه یکی از متون پزشکی است که به طب آیوروده تعلق دارد. علاوه بر تحریر سنسکریت از این متن ترجمه‌ای به زبان ختنی نیز موجود است. تحریر سنسکریت به جامانده مغلوط و عملاً ناخوانا بود تا اینکه باتوجه به ترجمه ختنی آن و دیگر متون پزشکی طب آیوروده مانند سیاهه ساره برخی از دانشمندان به بازسازی و تصحیح آن پرداختند. دست‌نویس جیوکه پوسنکه دارای ۷۱ برگ است که هر دو تحریر سنسکریت و ختنی را شامل می‌شود. این متن متشکل از ۹۱ دستورالعمل دارویی است. به جز یکی از دستورالعمل‌ها که در آن پس از هر عبارت سنسکریت ترجمه ختنی آن آمده است در سایر موارد ابتدا متن سنسکریت آن دستورالعمل آمده و سپس ترجمه ختنی به دنبال آن نوشته شده است. نخستین کسی که به تصحیح دو دستورالعمل از تحریر سنسکریت این متن پرداخت دانشمندی به نام هورنله بود. بعدها امریک باتوجه به تصحیح هورنله و ترجمه ختنی، دو دستورالعمل فوق را تصحیح کرد و خوانش و ترجمه‌ای بهتر ارائه داد. سرانجام دانشمندی چینی به نام چن تمام تحریر سنسکریت را تصحیح و به زبان چینی منتشر کرد. در این نوشته می‌کوشیم تا باتوجه به ترجمه ختنی، برخی از خوانش‌های نادرست چن از تحریر سنسکریت این متن را تصحیح کنیم.

کلیدواژه‌ها: ختنی، سنسکریت، جیوکه پوسنکه، سیاهه ساره، آیوروده

---

* عضو هیئت علمی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، majidtamah@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۲۱

۱. مقدمه

از جمله متن‌های پزشکی به‌جامانده از زبان ختنی دست‌نویس Ch. ii 003 است که شامل ۷۱ برگ است. به‌دلیل آمدن نام جیوکه، پزشک مخصوص بودا، در این دست‌نویس بیلی آن را جیوکه‌پوستکه «کتاب جیوکه» نامیده است (Bailey, 1983: 1233). این دست‌نویس دارای دو تحریر سنسکریت و ختنی است. هر دو تحریر با قلمی از خط پراهمی مشهور به گونه‌شکسته یا تحریری نوشته شده‌اند. تحریر سنسکریت به‌جامانده از این متن بسیار مغشوش نگاشته شده است و عملاً تا مدتی پیش قابل استفاده نبود (برای صورت بازسازی‌شده تحریر سنسکریت و ترجمه آن، به زبان چینی، نک: Chen 2005). تحریر سنسکریت منظوم و در قالب عروضی شلوکه^۱ سروده شده اما ترجمه ختنی این متن به نثر است. تاریخ دقیق نگارش تحریر ختنی، به‌طور دقیق، روشن نیست، اما با توجه به آنکه زبان ختنی به‌کاررفته در این متن از گونه ختنی متأخر است و سنت نگارش به زبان ختنی از سده یازدهم میلادی منسوخ شده است، زمان نگارش آن را می‌توان، به‌طور تقریبی، اواخر سده دهم میلادی دانست (Emmerick, 1992: 60).

این متن فاقد مقدمه و مؤخره است و دو نوع شماره‌گذاری متفاوت بر روی برگ‌های دست‌نویس آن دیده می‌شود: (۱) در روی هر برگ، در حاشیه سمت چپ، از ۴۴ تا ۱۱۶، (۲) بر همان سمت رویه، درون دایره‌هایی توخالی، از ۱ تا ۷۱. شروع شدن شماره‌های این نسخه از ۴۴ نشان از آن دارد که نسخه موجود رونوشتی از نسخه‌ای دیگر بوده که از میان رفته است. موضوع برگ‌های ۱ تا ۴۳ مشخص نیست. از این دست‌نویس مؤخره‌ای هم به‌جا نمانده و دستورالعملی که در برگه شماره ۱۱۶ آمده ناقص است. بنابراین، درمورد اینکه این نسخه چند برگ دیگر را شامل می‌شده است نیز نمی‌توان اظهار نظر کرد (Hoernle, 1917: 415).

کُنُو در ترجمه‌ای که از تحریر ختنی این متن داده آن را به ۹۳ بند تقسیم کرده است (Konow, 1941). اما برخی این متن را برپایه استفاده از واژه siddham در آغاز هر گفتار (105r2, 88v1, 47v4, 44r1)، به چهار بخش تقسیم کرده‌اند و به‌لحاظ محتوایی نیز آن را دارای چهار بخش می‌دانند. بخش نخست شامل بندهای ۲-۳ به یک agada- «پادزهر» به نام svastika- اختصاص دارد، بخش دوم از بند ۴ تا ۴۶ به داروهایی که با ghṛta- «روغن حیوانی»، ختنی: -rūna- gvīha^۲ ساخته می‌شده است اختصاص دارد، بخش سوم از بند ۴۷ تا ۷۳ مربوط به داروهایی با عنصر اصلی -taila- «روغن کنجد»، ختنی: -rūna- kūmjsavīnaa-

است، بخش چهارم از بند ۷۴ تا ۹۳ که ناتمام مانده است به داروهایی که به صورت *cūrṇa-* «گرد»، ختنی: *cāṇa-* استفاده می‌شده‌اند می‌پردازد (Emmerick, 1994: 29; Maggi, 2008). اما به لحاظ محتوایی می‌توانیم بخش دیگری را به این تقسیم‌بندی بیفزاییم: بندهای ۶۸ تا ۷۳ دارای عنصر اصلی *eraṇḍa- taila-* «روغن کرچک»، ختنی: *āraṇḍīnaa- rūna-* هستند و از این رو بخشی کاملاً مجزا به‌شمار می‌آیند. بنابراین، نسخه‌های دارویی جیوکه‌پوستکه را به لحاظ محتوایی می‌توان به پنج بخش تقسیم کرد: پادزهر، روغن حیوانی، روغن کنجد، روغن کرچک و گرد. همچنین این نکته را نیز باید ذکر کنیم که بندهای ۶۲، ۶۴ و ۶۵ هم به گروه *ghṛta-* و *sarpis-* «روغن حیوانی» تعلق دارند (نک: طامه، ۱۳۹۵: ۸۱).

بر اساس دستورالعمل‌ها و شیوه‌های درمانی ذکرشده در جیوکه‌پوستکه این متن را می‌توان ازجمله متون مکتب آتریه (*Ātreya-*) در طب آیوروده دانست که در آن درمان بیماری‌ها صرفاً با گیاهان و عناصر دارویی انجام می‌گیرد. ازجمله بیماری‌های ذکرشده در این متن می‌توان به بیماری‌های ادراری، بیماری‌های پوستی، غده‌های شکمی، صرع، اسهال، بیماری‌های قلبی و... اشاره کرد. همچنین به داروها و درمان‌هایی که باعث جوان‌سازی، بارداری، و افزایش قوای جنسی می‌شود نیز توجه شده است (برای اطلاعات بیشتر درباره این متن و دستورالعمل‌های آن، نک: همان: ۸۲-۸۴).

۲. پیشینه پژوهش

نخستین بار هورنله (1917)، که اشراف کاملی بر متون پزشکی هندی داشت، بندهای ۱، ۲-۳ و ۱۸ را تصحیح کرد و بند ۱۸ جیوکه‌پوستکه را مشابه دستورالعملی دانست که در بخش بیماری سرفه در *چرکه‌سمهیتا* آمده است. بعدها کنو (1941) تحریر ختنی جیوکه‌پوستکه را ترجمه و همراه با واژه‌نامه منتشر کرد. در پی انتشار چاپ نخست متون ختنی، فیلیوزا (1946-47: 135) در نقد و بررسی آن به این نکته اشاره کرد که می‌توان برای دستورالعمل‌های دارویی ذکرشده در جیوکه‌پوستکه موارد مشابه‌ای در دیگر متون هندی بازجست و به پنج دستورالعمل مشابه در این متن با *چرکه‌سمهیتا* اشاره کرد. سرانجام امریک (1979: 236) موفق به شناسایی مشابهت ۲۹ دستورالعمل دارویی این متن با دیگر متون پزشکی هندی نظیر *چرکه‌سمهیتا*، *سوشروت‌سمهیتا*، *سیاه‌ساره* و... شد. همچنین امریک در دو مقاله مجزا دو دستورالعمل ذکرشده در بندهای ۲-۳ و ۶ را تصحیح کرد (نک: Emmerick, 1992; 1994). چن (2005) نیز در بازسازی متن سنسکریت جیوکه‌پوستکه موارد

مشابه را ذکر کرده و در برخی از موارد عین متن سنسکریت این منابع را آورده‌است. بی‌گمان این دستورالعمل‌های دارویی، که همه دارای اصلی هندی هستند در متون پزشکی اقوام دیگر، که به نوعی تحت تأثیر فرهنگ هندی بوده‌اند، نیز قابل جستجو و بازیابی می‌باشند، چنان‌که در قطعه‌ای پزشکی به زبان تخاری، که در همان منطقه آسیای مرکزی رایج بوده‌است، شاهد نام بردن از روغنی با نام mahāvaidyehik هستیم که در واقع همان دستورالعمل روغن مهاویدیه (mahā-vaideha) در بند ۱۱ جیوکه‌پوستکه است (Maue, 1990: 159-165).

۳. بحث

چنان‌که گفته شد چن (2005) تحریر سنسکریت جیوکه‌پوستکه را تصحیح و بازسازی کرده و ترجمه‌ای از آن به زبان چینی منتشر کرده‌است. چارچوب کلی اثر چن بدین صورت است که در مقدمه‌ای مفصل به طب آیوروده در آسیای میانه پرداخته و متون پزشکی مربوط به این مکتب و ترجمه‌های آن را در این منطقه معرفی کرده‌است. سپس به معرفی جیوکه‌پوستکه و مطالعات پیشین درباره‌ی این متن اشاره کرده‌است و تشابهات این متن را با دیگر متون آیورودایی ذکر کرده‌است. در ادامه کار متن تصحیح‌شده جیوکه‌پوستکه را آورده‌است که در این بخش برای تصحیح مواردی که در دیگر متون پزشکی قرینه‌ای داشته عین آن متن را آورده و تصحیح را بر آن اساس انجام داده‌است. اما در موارد بسیاری که هیچ قرینه‌ای برای دستورالعمل‌های جیوکه‌پوستکه در متون دیگر به‌جا نمانده‌است، ظاهراً برپایه آشنایی با طب آیوروده و آنچه در متن آمده دست به تصحیح زده‌است. سپس در قالب یک پیوست درباره‌ی برخی از واژه‌های پزشکی و دارویی برخی از دستورالعمل‌های جیوکه‌پوستکه (دستورالعمل‌های ۲-۳، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۸) و همتهای آن در دیگر متون پزشکی آیوروده بحث کرده‌است. درباره‌ی کم‌وکیف ترجمه این متن که به زبان چینی است نگارنده، به دلیل ناآشنایی با زبان چینی، نظری ندارد، اما تصحیح و خوانش‌های چن از تحریر سنسکریت این متن در مواردی با توجه به ترجمه ختنی نادرست می‌نماید. از آنجایی که نگارنده (نک: طامه، ۱۳۹۳) تحریر ختنی این متن را به‌طور کامل ترجمه و با تحریر سنسکریت مقایسه کرده‌است، متوجه برخی بدخوانی‌ها در تصحیح چن شده‌است که در اینجا پیشنهادات خود را برای تصحیح برخی از آنها و نیز مواردی که چن نتوانسته صورت درست آنها را تشخیص دهد ارائه می‌دهد. هرچند ترجمه ختنی را برپایه متن سنسکریت

مغلوپ موجود می‌دانند و گاهاً اشتباهاتی را هم بر همین پایه در ترجمه ختنی ذکر می‌کنند (نک: Emmerick, 1979: 243)، دلیلی بر بی‌اعتبار بودن آن در تصحیح متن مغلوپ سنسکریت نیست. دلیل این امر آن است که متن سنسکریت موجود به گونه‌ای از خط براهمی نوشته شده که برای نگارش زبان ختنی به‌کار می‌رفته‌است و همین امر سبب شده‌است تا علاوه بر برخی از ویژگی‌های خطی که برای نوشتن ختنی به‌کار می‌رفته‌است، ویژگی‌های آوایی ختنی متأخر نیز در نگارش کلمات تحریر سنسکریت تأثیر بگذارد و سبب ناخوانا شدن یا بدخوانی تحریر سنسکریت شود. نکته دیگر که مؤید تأثیرگذاری خط و زبان ختنی در شیوه نگارش مغلوپ تحریر سنسکریت و توجه به ترجمه ختنی در بازسازی صورت اصلی است آن است که کاتب یا رونویس این نسخه، تحریر سنسکریت و ختنی را در دست‌نویس به‌صورت یکجا آورده‌است. بدین صورت که در هر برگ دست‌نویس در برخی از موارد ابتدا یک جمله سنسکریت و پس از آن ترجمه ختنی آن و در برخی از موارد یک بند سنسکریت و پس از آن بند معادل ختنی آن، و بدون فاصله بند بعدی سنسکریت آمده‌است. این در پی هم آوردن تحریر سنسکریت و ترجمه آن نشان می‌دهد که صرفاً صورت مغلوپ تحریر سنسکریت کنونی را به‌طور قطع نمی‌توان صورت اصلی در نظر گرفت و چنان‌که امریک (Emmerick, 1992: 60) نیز گفته است به‌طور دقیق مشخص نیست که صورت کنونی این نسخه صورت اصلی است یا رونوشتی از نسخه‌ای دیگر. بنابراین، ترجمه ختنی می‌تواند در برخی از موارد راهگشا باشد و پیش‌تر امریک (1992, 1994) نیز از ترجمه ختنی برای بازسازی دو بند جیوکه‌پوستکه استفاده کرده‌است.

روش کار در این نوشتار بدین‌صورت خواهد بود که تصحیحات پیشنهادی به‌صورت مدخل آمده و در مقابل آن شماره بند و بخشی که آن واژه در آن به‌کار رفته در میان دو کمان آمده است. شماره بند و بخش برپایه تصحیح چن است. البته برای نخستین بار با توجه به ساختار متن کنونی این متن را به ۹۳ بند تقسیم کرد و چن نیز در تصحیح خود این تقسیم‌بندی را پذیرفته‌است، اما در عین حال قائل به بخش‌های کوچک‌تر برای هر بند شده‌است. سپس در ذیل آن مدخل ابتدا املاهای مغلوپ به‌کاررفته از آن واژه سنسکریت در دست‌نویس را می‌آوریم، سپس خوانش چن و پس از آن معادل ختنی آن واژه و برگردان فارسی و توضیحات لازم برای تصحیح پیشنهادی را نقل می‌کنیم. املاهای مغلوپ تحریر سنسکریت این دست‌نویس که در این مقاله استفاده شده‌است برپایه خوانش بیلی (1969)

است. گفتنی است متن مغلوپ سنسکریت جیوکه‌پوستکه را که چن برای تصحیح اساس قرار داده‌است همان قرائت بیلی است و هیچ تفاوتی با آن ندارد.

۱.۳ تصحیح خوانش‌های نادرست چن

باتوجه به ترجمه ختنی جیوکه‌پوستکه می‌توان گفت، بازسازی و تصحیح چن از متن سنسکریت در غالب موارد درست است، اما گاهی در تصحیح برخی از واژه‌ها دچار اشتباه شده است. در این بخش برخی از مهم‌ترین آنها را ذکر می‌کنیم و صورت پیشنهادی را که بر اساس ترجمه ختنی است ارائه می‌دهیم. گفتنی است در این بخش فقط به واژه‌هایی اشاره می‌کنیم که به کلی با تصحیح چن متفاوت است و از تفاوت‌های جزئی مانند کوتاهی و کشیدگی واژه‌ها، و غلط‌های املائی یا تاییی و مانند آن صرف‌نظر می‌کنیم.

tutthā- «هل ریز» (بند ۴، بخش ۵)

<pa>trāsūdhās. چن (2005: 282) این عبارت را به pattra-sudhās تصحیح کرده‌است. در تحریر ختنی این دو واژه با معادل‌های tvaca suṣmela «دارچین، هل ریز» ترجمه شده‌اند. درباره واژه pattra- «دارچین، برگ دارچین» (نک: Monier-Williams, 1899: 581) بحثی نیست و در ترجمه ختنی هم معادل tvaca «دارچین» برای آن آمده‌است. اما واژه‌ای را که چن sudhās خوانده‌است صورت صرف‌شده واژه sudhā- است و معانی متفاوتی مانند «شهد؛ نوشیدن؛ نام چند گونه گیاهی» دارد (نک: ibid, 1225). این واژه در بخش‌های دیگر جیوکه‌پوستکه (مانند ۲.۶۸، ۲.۶۹، ۱.۷۰ و ۲.۸۰) نیز آمده و در ترجمه ختنی همواره املائی sudā در متن مغلوپ برای آن آمده‌است. در ترجمه ختنی واژه suṣmela به‌عنوان معادل این واژه آمده‌است، این واژه ختنی وام‌گرفته از واژه سنسکریت sūkṣmailā- به‌معنی «هل ریز» است. در ترجمه ختنی جیوکه‌پوستکه در بیشتر موارد سعی شده برای واژه‌های مترادف تحریر سنسکریت از صورتی یکسان استفاده شود، برای مثال در بند ۱.۷۶ واژه سنسکریت -truṭi- «هل ریز» با کلمه sukṣmīla ترجمه شده‌است. بنابراین، در اینجا نیز باید به دنبال واژه‌ای دیگر باشیم که معنی «هل ریز» را داشته باشد. از این رو می‌توانیم sūdḥās متن را به tutthās تصحیح کنیم، واژه tutthā- در سنسکریت به‌معنی «هل ریز» است (نک: ibid, 450).

sitā- «شکر» (بند ۴، بخش ۷)

sattā. چن (2005: 282) این واژه را به śata تصحیح کرده و در ترجمه نیز برای آن معنی «صد، ۱۰۰» را آورده‌است. واژه پیش و پس از این کلمه در تحریر سنسکریت همان‌گونه‌که

چن آورده به ترتیب «دارفلغل» و *madhu* «عسل» است. در ترجمه ختنی نیز برای دو واژه مذکور به ترتیب *papala* و *mākṣī* با همان معانی آمده‌است. اما هیچ اشاره‌ای به عدد «صد» در تحریر ختنی نشده‌است و به جای آن واژه «شکر» *śakara* آمده‌است. واژه «شکر» در این متن بارها به کار رفته‌است، در تحریر سنسکریت معمولاً برای این مفهوم دو کلمه *śarkarā-* و *sitā-* آمده و در ترجمه ختنی برای آنها همیشه معادل *śakara* به کار رفته‌است. بنابراین، در اینجا نیز می‌توانیم *sattā* تحریر سنسکریت را به *sitā* به معنی «شکر» تصحیح کنیم. با توجه به اینکه متن سنسکریت با گونه خط براهمی ختنی نوشته شده‌است و در ختنی متاخر دو واژه کوتاه *a* و *i* در دست‌نویس‌ها به کرات به جای هم آمده‌اند (برای مثال در همین متن واژه *arja* «بواسیر» به صورت *irja-* هم آمده یا صورت *viṣma-jvara-* که دخیل از صورت سنسکریت *viṣama-jvara-* «تب نوبه» است، به صورت *vaṣma-jvara-* هم آمده‌است) به لحاظ املائی نیز صورت پیشنهادی *sitā* برای صورت مغشوش *sattā* مناسب و مطابق قاعده به نظر می‌رسد.

«مفصل» *saṁdhi-* (بند ۴، بخش ۹)

saiddham چن (2005: 283) این واژه را *siddham* خوانده‌است. واژه *siddha-* در سنسکریت به معنی «انجام یافته؛ کامیابی؛ درمان شده؛ جوشیده» به کار رفته‌است (نک: Monier Williams, 1899: 1215). اما هیچ کدام از این معانی با بافت جمله مورد نظر که در آن نام بیماری‌ها ذکر شده سازگار نیست. پیش از این واژه در این بخش از دردهای سرین و پشت *(kaṭi-prṣṭha-rūjā)* یاد شده‌است، در تحریر ختنی هم دقیقاً معادل‌های آنها یعنی *ṣūṇa rāha* 'u brraha rāha' «درد در سرین و درد در پشت» آمده‌است. پس از آن در تحریر ختنی *hamarvā vīne* «دردهای در مفاصل» آمده‌است و پس از آن *pramīhā* «بیماری اداری» آمده که دخیل و برگردان واژه سنسکریت *prameha-* به همان معنی است. بنابراین مترجم ختنی عبارت *hamarvā vīne* «دردهای در مفاصل» را معادل صورت مغشوش *saiddham* متن سنسکریت آورده‌است. واژه ختنی *hamara-* «مفصل» در بندهای دیگر همین متن غالباً در ترجمه واژه سنسکریت *saṁdha-/ simdhi-* «مفصل» به کار رفته‌است، برای مثال بندهای ۵.۶ و ۳.۱۷. از این رو *saiddham* را می‌توانیم به *simdhi-* تصحیح کنیم.

vasti-kunḍala- «بیماری مربوط به مثانه: تورم مثانه» (بند ۴، بخش ۹)

vasta-kāṇḍalai. چن (2005: 283) این واژه را *vasti-kāṇḍarā* خوانده‌است. جزء نخست این ترکیب یعنی *vasti-* به معنی «مثانه» است و درباره آن توضیحی لازم نیست. اما جزء دوم

بنابر خوانش چن یعنی *kaṇḍarā* در سنسکریت به معنی «پی؛ رگ» است (نک: Monier-Williams, 1899: 246). اما این ترکیب در معنی «رگ/پی مثانه» مناسب به نظر نمی‌رسد. در ترجمه ختنی ترکیب فوق با عبارت *phaiysgāṇa padāṣāma* «تورم در مثانه» ترجمه شده است. واژه سنسکریت *vasti* «مثانه»، بنابر فرهنگ مونیرویلیامز، با واژه *kaṇḍarā* «پی؛ رگ» به کار نرفته، بلکه بیشتر با واژه *kuṇḍala* «بیماری ای مربوط به مثانه» آمده است و ترکیب *vasti-kuṇḍala* «بیماری مثانه» در بخش‌های دیگر این متن مانند ۵.۱۰، ۵.۶، ۴.۶۶ و... به کار رفته است. در ترجمه ختنی نیز صورت‌های دخیل *vasta-kūṇḍala*، *vasta-kāṇḍāla* به معنی «تورم مثانه» استفاده شده است. بنابراین، در اینجا نیز خوانش چن یعنی *vasti-kaṇḍarā* درست نیست و باید آن را به *vasti-kuṇḍala* تصحیح کرد.

vṛṣya «افزاینده نیروی جنسی»؛ *strī-vadhyam* «آسیب‌دیده از زنان» (بند ۴، بخش ۱۰) *vṛittasya*. چن (2005: 283) این واژه را به *vṛttasya* تصحیح کرده و به معنی «علف» آورده است. صورت مذکور شکل صرف‌شده واژه *vṛtta* در حالت وابستگی مفرد است. *vṛtta* در سنسکریت معانی متفاوتی مانند «برگشته؛ گرد؛ رخ داده؛ مرده؛ علف، نوعی گیاه و...» (نک: Monier-Williams, 1899: 1009) دارد. در این بخش از جیوگه‌پوستکه صحبت از ضعف قوای جنسی و درمان آنهاست. این بخش از بند ۴ با واژه *rasāyana* «اکسیر» آغاز می‌شود که یکی از شاخه‌های طب آیوروده است که موضوع آن بازیابی جوانی، زیبایی، شادابی و تقویت قوای جنسی است. واژه‌هایی که پس از کلمه *vṛttasya* نیز آمده مؤید همین امر است. در تحریر سنسکریت، این بخش بدین صورت آمده است: *rasāyanam idaṃ vṛttasya bṛṃhaṇa-bala-varḍhanam* «ایمن اکسیر *rasāyana* به وجودآورنده و پرورنده *bṛṃhaṇa* نیروی مردانگی [و] افزاینده نیرو *bala-varḍhanam* است». چنان‌که از ترجمه ختنی برمی‌آید، تصحیح چن برای متن سنسکریت این بخش به استثنای *vṛttasya* درست است و ترجمه ختنی هم با آن مطابقت دارد. در این میان تنها واژه *vṛttasya* است که در تحریر ختنی معادلی ندارد، حال اگر به ترجمه ختنی مراجعه کنیم می‌بینیم که تنها عبارت باقی‌مانده ختنی که می‌تواند برگردان *vṛttasya* سنسکریت باشد واژه *dahauṣṭe padīmaka* است. بنابراین عبارت ختنی *dahauṣṭe padīmaka* باید در متن سنسکریت معادلی با همین معنی داشته باشد. پس تصحیح چن، یعنی *vṛttasya* نمی‌تواند معادل درستی برای *dahauṣṭe padīmaka* ترجمه ختنی باشد. مطابق با تصحیح چن

افزایندهٔ علف (و) بالانندهٔ نیرو است». مطابق با شیوه‌ای که در دستورالعمل‌های جیوکه‌پوستکه آمده است، ابتدا داروها و گیاهان معرفی می‌شوند و سپس خواص داروی به دست آمده با آن گیاهان ذکر می‌شود. اما آنچه در اینجا می‌بینیم اساساً ناهماهنگ با شیوهٔ معرفی داروها است، چراکه در اینجا صحبت از خواص اکسیری است که سبب تقویت قوای جنسی می‌شود، و ذکر نام یک گیاه یا علف با بافت متن سازگار نیست. ترجمهٔ ختنی نیز دقیقاً مؤید همین مطلب است چراکه در آن صحبت از ویژگی‌های درمانی اکسیر است. پس صورت پیشنهادی -vṛtta در اینجا نمی‌تواند پیشنهاد درستی باشد. به نظر می‌رسد واژه‌ای که به لحاظ معنی و هم املا مناسب این بافت باشد واژهٔ -vṛṣya «افزایندهٔ نیروی جنسی، برانگیزنده» (برای این واژه، نک: Ibid, 1013) است. در واقع در ترجمهٔ ختنی -vṛṣya با عبارت dahauṣṭe padīmāka «به وجود آورندهٔ نیروی مردانگی» ترجمه شده است.

در جملهٔ بعد همین بخش در متن مغشوش سنسکریت عبارت strī-vajam آمده است که چن (2005: 284) آن را به strī-rogam «بیماری زنان» تصحیح کرده است. در متن سنسکریت این بخش چنین آمده است: strī-vajam alpa-śukrasya pala-mūtram ca dāpayet و در تحریر ختنی چنین ترجمه شده است: strīyau jsa petcautta tṛaṃdara baka-śaukra tye śau sera pamākye jsa haurāṇa «برای شخص کم‌نطفه (alpa-śukra) آسیب‌دیده از زنان، به او [از این اکسیر] باید به اندازهٔ یک سیر (pala-mūtra) داد (dāpayet)». چنان‌که از ترجمهٔ ختنی برمی‌آید، عبارت strīyau jsa petcautta «آسیب‌دیده از زنان» برگردان عبارت سنسکریت strī-vajam است. جزء نخست این ترکیب، یعنی strī- «زن»، روشن است و در ترجمهٔ ختنی نیز برای آن معادل strīyau «از زنان» از ستاک strīyā- آمده است. اما جزء دوم، یعنی vajam، واژهٔ مشخصی نیست و چن آن را به roga «بیماری» تصحیح کرده است. بنابراین کل عبارت strī-rogam به معنی «بیماری زنان» (نک: Monier-Williams, 1899: 1261) می‌شود. اما چنان‌که گفتیم در این بند صحبت از اکسیری است که سبب تقویت قوهٔ باه می‌شود و سایر واژه‌های آمده در این بخش نیز مؤید همین امر است، پس تصحیح strī-vajam به strī-rogam نه با بافت متن سازگار است و نه به لحاظ املائی قابل توجیه. باتوجه به آنکه متون سنسکریت نوشته شده در آسیای میانه به شدت تحت تأثیر پراکریت بودند، می‌توان احتمال داد چنین تغییری رخ داده باشد. طبق یکی از قواعد آوایی پراکریت خوشهٔ همخوانی d(h)y می‌تواند به jz تبدیل شود، برای مثال -ajja-<adya «امروز»، -majja->madhya «میان» (نک: Pischel,

228: 1999)، پس می‌توان vajam را صورت تصحیف‌شده vadhya سنسکریت به معنی «کشته‌شده، آسیب‌دیده» (نک: Monier-Williams, 1899: 916) دانست و عبارت strī-vajam را به strī-vadhyam «آسیب‌دیده از زنان، صدمه‌دیده با زن» تصحیح کرد. افزون‌بر آنکه در این بخش معادل ختنی petcautta «آسیب‌دیده» این تصحیح را تأیید می‌کند، در بند ۴۶ همین متن که دربارهٔ رساینه یا همان اکسیر است، در بخش ۶ آن عبارت strī-vadyam آمده است که چن در آنجا نیز به اشتباه صورت مذکور را به strī-vaidyam تصحیح کرده‌است (نک: Chen, 2005: 373). بی‌شک در بند ۴۶ نیز که صحبت از بیماری‌ها و ضعف نطفه و درمان آن است عبارت strī-vadhya- مورد نظر است نه strī-vaidya «داروی زنان». بنابراین، شواهد درون‌متنی نیز مؤید تصحیح strī-vajam به strī-vahyam است.

svāgni- «آتش ملایم» (بند ۹، بخش ۷؛ بند ۲۷، بخش ۲)

این واژه در بند ۹ به صورت dvāgta آمده و چن نیز همین صورت را در تصحیح خود برای آن آورده‌است (Chen, 2005: 301). در بند ۲۷ این واژه به صورت avāgnanā در متن اصلی آمده و چن آن را به āragvadham تصحیح کرده‌است (Ibid, 337). واژه نخست یعنی dvāgta معنی مشخصی ندارد و عملاً چن نتوانسته آن را تصحیح کند. اما واژه دوم āragvadham نام گیاهی دارویی «نوعی فلوس» است (نک: Monier-Williams, 1899: 149). در هر دو بند مذکور صحبت از آن است که داروهایی مشخصی را باید همراه با روغن پخت. در بند ۹ چنین آمده‌است: ... pācayet dvāgta... ghr̥tasya ādhakam و در تحریر ختنی چنین ترجمه شده‌است: ... śau śaṅga gvīha' rūṇa hatsa pāchai nvā daina... «همراه با یک سنگه (واحد وزنی: ādhaka) روغن گاوی (ghr̥ta-) با آتش ملایم پختنی است (pācayet)». چنان‌که از ترجمهٔ ختنی در این بند بر می‌آید nvā daina «با آتش ملایم» برگردان dvāgta متن مغشوش سنسکریت است. در بند ۲۷ نیز در متن سنسکریت چنین آمده‌است: jīvanīyauśadha-kalkam ghr̥tam avāgnanā pacet ... tta būra hā kikaja arvā teirim ... nvā dīna pāchim «روغن گاوی (ghr̥ta-) دو شینگه (واحد وزنی) ... این داروهای گیاهی (jīvanīyauśadha) به صورت خمیری (kalka-) با آتش ملایم پختنی است (pacet)». همان‌طورکه در این بند هم مشخص است nvā dīna «با آتش ملایم» در ترجمهٔ صورت مغشوش سنسکریت avāgnanā به کار رفته‌است. بنابراین تصحیح چن از این واژه یعنی āragvadham «فلوس» باتوجه‌به ترجمهٔ ختنی بی‌معنی است. اما صورتی که می‌توان برای دو واژه dvāgta و avāgnanā پیشنهاد داد

که هم به لحاظ املا و هم معنی در تناسب با ترجمه ختنی باشد، -svāgni «آتش ملایم» است و صورت avāgnanā به خوبی نشان می‌دهد که این واژه در حالت بایی مفرد صرف شده است. -svāgni مرکب است از پیشوند su- به معنی «خوب، لطیف» و -agni «آتش» که روی هم به معنی «آتش ملایم» است.

loha-liṅga- «دمل پر خون، کفگیرک» (بند ۳۰، بخش ۴)

leha-līga. چن این واژه را به leha-lepa تصحیح کرده است (Chen, 2005: 341).
 به معنی «شربت، معجون» و -lepa به معنی «روغن؛ مرهم» است (نک: Monier-Williams, 1899: 902, 903). متن سنسکریت این بخش چنین است: leha-līga-vikāreṣu visarpe sphoṭakeṣu ca و در ختنی چنین ترجمه شده است: hiya haśa jīmḍa visarpa u hiṃja ttauca haśa biṃḍa khaysmā «تورم سرخ، باد سرخ (-visarpa) و بر روی تورم سرخ داغ، دمل‌ها (-sphoṭaka) را نابود می‌کند». چنان‌که از ترجمه ختنی برمی‌آید hiya haśa «تورم سرخ» برگردانی برای leha-līga-vikāreṣu است. بنابراین ترجمه ختنی با تصحیح چن مطابقت نمی‌کند. در ترکیب leha-līga-vikāreṣu تکلیف واژه سوم یعنی -vikāra «بیماری، مرض» مشخص است، پس آنچه باید برای آن صورت درستی بیابیم leha-līga است. در بند ۸۰ جیوکه‌پوستکه در متن سنسکریت واژه -loha-liṅga «دمل پر خون» آمده و در ترجمه ختنی آن نیز صورت دخیل همین واژه سنسکریت به صورت lāhalaigā آمده است، اما بعد از آن شرحی برای این واژه سنسکریت، به صورت haśa pitta rajsāna «تورم و سرخی از صفرا» آمده است. پس در بند ۳۰ نیز منظور از leha-līga همان -loha-liṅga است که در تحریر ختنی با hiya haśa «تورم سرخ» ترجمه شده است. بنابراین هم شواهد درون‌متنی و هم املائی واژه حاکی از آن است که صورت درست leha-līga متن مغشوش سنسکریت -loha-liṅga «دمل پر خون» است نه leha-lepa که چن پیشنهاد داده است.

amla- «عصاره ترشک»؛ -arśas «بواسیر»؛ -vaisvaryā «گرفتگی صدا» (بند ۳۱، بخش‌های

۱، ۳، ۴)

kaulāblā. این واژه در بخش نخست بند ۳۱ آمده است و چن آن را به kauvalaṃ تصحیح کرده است (Chen, 2005, 342). -kauvala به معنی «عناب» است (نک: Monier-Williams, 1899: 296). در متن سنسکریت این بخش چنین آمده است: -kaulāblā dāḍima bara śīji śau rasam mātuluṅga-rasam dadhinā śiṃga ... dva śiṃga āhvarim⁽³⁾ raysā dva śiṃga drrāma raysā dva sira vālaiga-raysā dva

śiṅga tīra ñi «عناّب یک شینگه (واحد وزنی) ... دو شینگه عصاره ترش، دو شینگه آب انار (-dāḍima-rasa)، دو سیر آب‌لیمو (-mātuluṅga-rasa)، دو شینگه شیر چربی گرفته (-dadhi)». همه واژه‌های دارویی به‌کاررفته در ترجمه ختنی در متن سنسکریت معادل دارند، مگر دو واژه «عناّب» bara śīji و «عصاره ترش» āhvarim raysā. حال باید دید که واژه مغلوط سنسکریت می‌تواند به‌نوعی معادل دو داروی ذکرشده در ترجمه ختنی باشد یا نه. bara śīji در سایر بخش‌های جیوکه‌پوستکه هم آمده و غالباً در ترجمه واژه سنسکریت kola- «عناّب» به‌کار رفته‌است. در صورت مغشوش kaulāblā نیز می‌توان بخش نخستش را به kola- تصحیح کرد که هم باتوجه به املائی آن و هم ترجمه ختنی درست است. پس آنچه از صورت مغشوش kaulāblā باقی می‌ماند āblā است. عبارت āhvarim raysā در بند ۶۰ جیوکه‌پوستکه نیز به‌کار رفته‌است و در آنجا برگردان کلمه سنسکریت amla- «ترش؛ ترشک» (نک: Chen, 2005: 403) است. در اینجا نیز می‌توان āblā را به amla- تصحیح کرد. این واژه سنسکریت در تحریر مغشوش جیوکه‌پوستکه غالباً با املاهایی نظیر ābra, ābala آمده‌است. بنابراین در اینجا نیز بدون مشکلی می‌توان āhvarim raysā تحریر ختنی را معادل amla- در تحریر سنسکریت دانست.

pramīha'rs ta این صورت در بخش نخست بند ۳۱ آمده‌است و چنان‌که آن را به pramehaś ca تصحیح کرده‌است (Chen, 2005, 342). در تحریر سنسکریت این بخش چنین آمده‌است: vāta-vyādhi pramīharś ta hikkā śvāsa-bhagaṃdaram «بیماری‌های بادی (-vāta-vyādhi)، بیماری ادراری (-prameha)، بواسیر، سکسکه (-hikkā)، اختلال تنفس (-śvāsa)، زخم مقعد (-bhagaṃdara) را [درمان می‌کند]». همان‌طور که می‌بینیم در ترجمه ختنی هریک از بیماری‌های ذکرشده معادلی در تحریر سنسکریت دارد مگر واژه arja «بواسیر». حال اگر به‌صورت مغلوط pramīha'rs ta در متن اصلی سنسکریت دقت کنیم به‌وضوح بخش نخست نام بیماری بواسیر، یعنی arśas، در آن آشکار است. بنابراین، در اینجا نیز باتوجه به ترجمه ختنی و املائی روشن واژه می‌توانیم pramīha'rs ta را به prameha-arśas ca تصحیح کنیم و واژه arśas را که چنان نادیده گرفته به متن سنسکریت بیفزاییم.

viśvarya. چنان (2005: 343) به‌اشتباه این واژه را به visarpa «باد سرخ» تصحیح کرده‌است. در حالی که املائی واژه و همین‌طور ترجمه ختنی چنین تصحیحی را تأیید

نمی‌کند. در تحریر سنسکریت این بخش چنین آمده‌است: *viśvarya-hṛt-pārśva-rūjā-* «هنگامی که صدا می‌گیرد (= گرفتگی صدا)، درد قلب (*hṛd-rujā-*) را، فتق (*vardhma-*) را، بیماری روده (*grahaṇī-pradoṣa-*) را. این بیماری‌ها را نابود می‌کند روغن زنجبیل (*śunṭhī-ghṛta-*)». در این بخش نیز برای بیماری‌های ذکرشده در متن اصلی، معادل‌های دقیق در ترجمه ختنی آمده‌است، جز برای *visarpa-* که چنان‌که به وجود آن است. واژه *visarpa-* در این متن چندین بار دیگر هم آمده است و در ترجمه ختنی همواره صورت‌های دخیل این واژه، یعنی *viśarpa-*, *vīśarpa-*, *viśarpa-* برای آن آمده‌است. بنابراین اگر منظور *visarpa-* بود مترجم ختنی در ترجمه آن معادلی دیگر نمی‌آورد و از همان صورت مرسوم استفاده می‌کرد. اما اگر *viśvarya* متن مغشوش را به *vaiśvarya-* «گرفتگی صدا» تصحیح کنیم، آن وقت ترجمه ختنی دقیقاً معادل سنسکریت می‌شود. از این گذشته واژه *vaiśvarya-* چندین بار دیگر نیز در جیوکه‌پوستکه آمده و در ترجمه ختنی با عبارتی مانند *cū garśa pasauṣṭe* «هنگامی که در گلو صدا می‌گیرد»، *cu bijāṣa pasuṣṭi* «هنگامی که صدا می‌گیرد» ترجمه شده‌است. بنابراین، در اینجا نیز *viśvarya* را باید بدون تردید به *vaiśvarya-* تصحیح کرد.

amśumatī- «گیاهی دارویی» (بند ۳۲، بخش ۱)

sāmattī چنان (344: 2005) این واژه را به *sa-mṛttikā* تصحیح کرده‌است. صورت اخیر مرکب است از *sa* در اصل ضمیر سوم شخص مفرد به معنی «او؛ آن» اما در اینجا به عنوان نوعی ادات بدون معنی خاصی به کار رفته‌است و جزء دوم یعنی *mṛttikā* به معنی «گل، خاک» (نک: 830: 1899: Monier-Williams) است. بنابراین کل عبارت *sa-mṛttikā* بنا بر تصحیح چنان به معنی «گل» یا «خاک» است. با نگاهی به ترجمه ختنی این بخش می‌بینیم که هیچ اشاره‌ای به «گل» یا «خاک» در آن نشده‌است. در متن سنسکریت به ترتیب پیش از واژه *sāmattī* از این گیاهان دارویی نام برده شده‌است: *drākṣā* «انگور»، *medā* «یونجه»، *ṣṣabhaka* «بادنجان برّی» و *nidigdḥikā* «یونجه»، *sthīrā* «یونجه»، *amāhāmida* «یونجه»⁽²⁾، *brāhata* «تاجریزی»، *kaṇḍārya* «بادنجان برّی». چنان‌که از ترجمه ختنی برمی‌آید همه واژه‌های

سنسکریت در ترجمه ختنی معادل دارند مگر drākṣā «انگور» که به‌طور کلی در ترجمه ختنی از قلم افتاده‌است. اما معادلی که برای sāmāttī در ترجمه ختنی آمده pṛraśna-parṇā «گیاهی دارویی» است. این واژه ختنی دخیل از سنسکریت و برگرفته از واژه pṛśni-parṇī «گیاهی دارویی» با نام علمی 'Uraria lagopodioides' (نک: Monier-Williams, 1899: 647) است. بنابراین باید در متن سنسکریت به دنبال واژه‌ای باشیم که مترادف واژه pṛśni-parṇī باشد. استفاده از مترادف‌های پریسامد سنسکریت به‌جای یک واژه کم‌بسامد سنسکریت در ترجمه ختنی بارها به‌کار رفته‌است. از این‌رو باید واژه‌ای را پیدا کنیم که از یک‌سو مترادف با pṛśni-parṇī باشد و از سوی دیگر به‌لحاظ املائی نیز با sāmāttī مطابقت داشته باشد. کلمه aṃśumatī در سنسکریت مترادف pṛśni-parṇī است و به‌لحاظ املائی نیز با صورت مغلوط واژه مورد نظر ما هماهنگ است. همچنین در کتاب سیده‌ساره که یکی از دیگر متون مهم آیوروده به سنسکریت است و به تبتی نیز ترجمه شده‌است و بخش‌هایی از آن به ختنی هم به‌جامانده‌است، این واژه به‌عنوان مترادفی برای گیاه pṛśni-parṇī به‌کار رفته‌است (نک: Emmerick, 1982: 2/ 93). از این‌رو واژه sāmāttī را می‌توان به aṃśumatī تصحیح کرد و تصحیح چن را نادیده گرفت.

vidārī «سیب‌زمینی شیرین» (بند ۶۶، بخش ۲)

bīdāryā. چن (2005: 372) این واژه را به badara به معنی «نوعی فلفل؛ عناب» (نک: Monier-Williams, 1899: 719) تصحیح کرده‌است. این بخش در تحریر سنسکریت چنین آمده‌است: bīdāryā gokṣura śuṅṭhī pala-ardham ca samāharet. شده‌است: bīdāra (2) drāmṅūlye ttūṃgara ṣa' paṇa arva hālai sira śtāka «سیب‌زمینی شیرین، خارخاسک (-gokṣura)، زنجبیل (-śuṅṭhī)، همه این داروها هرکدام نیم سیر (-pala-ardha) لازم است (samāharet)». چنان‌که می‌بینیم در ترجمه ختنی واژه bīdāra «سیب‌زمینی شیرین» است که با تصحیح پیشنهادی چن تفاوت دارد. bīdāra ختنی واژه‌ای دخیل از واژه سنسکریت vidārī است و بارها در این متن در برگردان همین واژه به‌کار رفته‌است. همچنین در سیده‌ساره نیز بارها صورت تبتی bi-da-ti در ترجمه سنسکریت vidārī به‌کار رفته‌است (نک: Emmerick, 1982: 2/ 44, 164, 173, passim). در اینجا نیز املائی صورت مغلوط سنسکریت bīdāryā تحت تأثیر املائی صورت ختنی بدین صورت درآمده‌است و بی‌تردید در متن سنسکریت منظور همان vidārī بوده‌است. گفتنی است در تصحیح چن

واژه *gokṣura* «خارخاسک» نیز به صورت *gokṣīra* «شیر گاو» آمده است که البته ممکن است صرفاً یک اشتباه حروف‌نگاری بوده باشد.

śunṭhī «زنجبیل»؛ *dīpyaka* «زنیان» (بند ۴۸، بخش ۴)

واژه نخست به صورت *śūtī* در متن مغشوش آمده است و چن (2005: 386) آن را به *śaṭī* «زردچوبه» تصحیح کرده است. در متن سنسکریت این بخش چنین آمده: *hapuṣā tri-hapuṣi halīriṃ phalā śūtī kṣṇā sūkṣmailā ...* «میوه سرو (*hapuṣā*)، هلیه، بلبله، آمله (*tri-phalā*)، زنجبیل، دارفلل (*kṣṇā*)، هل ریز (*sūkṣmailā*)». در اینجا نیز ترجمه ختنی با اصل سنسکریتش کاملاً برابر است مگر در واژه *tāṃgarā* «زنجبیل» که معادل *śūtī* در متن مغشوش و تصحیح پیشنهادی چن *śaṭī* «زردچوبه» است. واژه ختنی *tāṃgara* «زنجبیل» در این متن بارها در ترجمه واژه سنسکریت *śunṭhī* به همین معنی به کار رفته است و هرگز برای ترجمه واژه سنسکریت *śaṭī* «زردچوبه» استفاده نشده است. واژه‌های ختنی معادل «زردچوبه» *śala* و *haldrrā* هستند که هر دو دخیل از واژه‌های سنسکریت *śaṭī* و *haridrā* هستند. پس در اینجا نیز بنابر ترجمه ختنی و هم املاهای صورت مغشوش، *śūtī* را باید به *śunṭhī* تصحیح کرد.

āla «زرنیخ»؛ *manaḥśilā* «زرنیخ سرخ» (بند ۵۳، بخش ۱)

واژه نخست در متن مغشوش سنسکریت به صورت *ala* و واژه دوم به صورت *manā.śalā* آمده و چن (2005: 394) آنها را به *elā māna[ka]-śilā* تصحیح کرده است. بنابر تصحیح چن *elā* به معنی «هل» و *māna[ka]-śilā* که مرکب است از *mānaka* «گیاهی دارویی» با نام علمی *'Arum indicum'* و جزء دوم *śilā* به معنی «زرنیخ سرخ» (نک: Monier-Williams, 1899: 809) است. متن سنسکریت این بخش چنین است: *kuṣṭha- ... mustāṃ haridre dve saindhava marica ala manā.śalā ...* شده است: *kaustā būhani ysālva haldrrā sadalū śīya-mīrīṃjsya ysariṃ ysīrā* (*kuṣṭha*)، او یار سلام (*mustā*)، زرشک، زردچوبه (*haridre dve*)، نمک سنگی (*saindhava*)، فلفل سفید (*marica*)، زرنیخ، زرنیخ سرخ...». ترجمه ختنی کاملاً با متن سنسکریت برابر است مگر در دو واژه *ysariṃ* «زرنیخ» و *ysīrā* «زرنیخ سرخ» که با تصحیحات چن برای این بخش مطابقت ندارند. البته *śilā* «زرنیخ سرخ» را چن ذکر کرده است. با توجه به ترجمه ختنی، واژه نخست را می‌توان به *āla* «زرنیخ زرد» و واژه دوم را به *manaḥśilā* «زرنیخ

«سرخ» (برای معنی این واژه‌های سنسکریت، نک: Monier-Williams, 1899: 153, 783) تصحیح کرد. پیش‌تر بیلی نیز در مقابل مدخل ysarim «زرنیخ» این واژه ختنی را برگردان āla-manaḥṣilā «زرنیخ زرد و سرخ» دانسته بود (Bailey, 1979: 347). البته باید ذکر کنیم که ysarim «زرنیخ» ختنی معادل āla- سنسکریت و ysīrā «زرنیخ سرخ» ختنی معادل manaḥṣilā- «زرنیخ سرخ» است.

maṇḍūkī- «آب‌بشقاب»؛ śigru- «فلفل سفید»؛ kauṭilya- «تریچه» (بند ۵۹، بخش‌های ۱ و

(۳)

واژه نخست در متن مغشوش سنسکریت به صورت maṇḍūka آمده و چن (2005: 401) آن را به madhūka «شیرین‌بیان» تصحیح کرده است. واژه دوم نیز در متن مغشوش سنسکریت به صورت śriga آمده و چن (Ibid) آن را به śṛṅgī- «بنه» تصحیح کرده است. متن سنسکریت این بخش این‌گونه است: kṣāra-mūlakam maṇḍūka svarji[kā-kṣāra] hiṅgu sa- nāgara śata-puṣpā-vacā kuṣṭha-dāru śriga rasāñjan hauṣkyām ttrahau hīvī kṣārā hauṣka khuysim svajaka-kṣārā aṃgauṣḍi ttūṃgara śatta-kṣāra- pauspi āra kuṣṭha divadārā śīya-mīrimjsya cūvam (hiṅgu-), (mūlaka-), آب‌بشقاب خشک، خاکستر سورجیکا (svarji[kā-kṣāra-]), انغوزه (hiṅgu-), زنجبیل (nāgara-), شوید (śata-puṣpā-), سازو (vacā-), قسط (kuṣṭha-), دیودار (dāru-), فلفل سفید، عصاره زرشک (rasāñjana-). چنان‌که مشخص است ترجمه ختنی کاملاً مطابق تحریر سنسکریت است و برای هر واژه سنسکریت معادلی در ترجمه ختنی آمده است. در این میان واژه khuysim «آب‌بشقاب» و śīya-mīrimjsya «فلفل سفید» معادل maṇḍūka و śriga متن مغشوش است که چن آنها را به ترتیب به madhūka «شیرین‌بیان» و śṛṅgī- «بنه» تصحیح کرده است. اما همان‌طور که مشخص است، مترجم ختنی برای این دو واژه معنی دیگری تشخیص داده بوده است. پس می‌توان گفت چن در تصحیح این دو واژه به خطا رفته است. واژه نخست، یعنی maṇḍūka، را که کلمه ختنی khuysim «آب‌بشقاب» در ترجمه آن به کار رفته است، بدون هیچ‌گونه مشکلی می‌توان به maṇḍūkī- «آب‌بشقاب» تصحیح کرد. پیش‌تر بیلی نیز در فرهنگ سکایی ختنی khuysaa- را ترجمه maṇḍūkī- در سنسکریت دانسته بود (Bailey, 1979: 75).

اما واژه بعدی در ترجمه ختنی śīya-mīrimjsya «فلفل سفید» است که معادل śriga در متن مغشوش سنسکریت است. واژه śriga را می‌توان به śigru- «ترب کوهی؛ ریشه خردل»

(نک: Monier-Williams, 1895: 1071) تصحیح کرد. احتمالاً مترجم ختنی در این بخش از śīya-mīriṃjsya معنی «دانه خردل» را لحاظ کرده و به همین سبب در برگردان آن از śīya-mīriṃjsya «فلفل سفید» استفاده کرده است. افزون‌بر آنکه در بند ۶۰ و ۶۳ جیوکه‌پوستکه واژه śīya-mīriṃjsya در هر دو مورد در ختنی معادل śīya-mīriṃjsya برای آن آمده است. پس در این بند، ۵۹، نیز باید śrīga را به śīgru تصحیح کرد.

واژه سوم در متن مغلوپ سنسکریت به صورت kaṭalyā آمده و چن (2005: 402) آن را به kaṭāla «گیاهی دارویی: نوعی صمغ» تصحیح کرده است. در این بخش در متن سنسکریت چنین آمده: mātulūṅga-rasaś caiva kaṭalyā-rasam eva ca. ترجمه شده است: vālaiga-raysa hīvī raysa hālai śiṅga ttrahāṃ hīvī raysa hālai śiṅga «عصاره لیمو (mātulūṅga-rasa) نیم شینگه (واحد وزنی)، عصاره تربچه‌ها نیم شینگه [لازم است]». چنان‌که پیداست برای mātulūṅga-rasa «عصاره لیمو» تحریر سنسکریت معادل ختنی vālaiga-raysa- و برای kaṭalyā-rasa سنسکریت، در ختنی معادل ttrahāṃ hīvī raysa- «عصاره تربچه‌ها» آمده است. بنابراین تصحیح kaṭalyā به kaṭāla «صمغ عربی» چنان‌که چن آورده است با توجه به ترجمه ختنی نادرست است. اما می‌توان kaṭalyā را به kaṭāla «نوعی تربچه» (Monier-Williams, 1895: 315) تصحیح کنیم. این تصحیح علاوه‌بر آنکه به لحاظ معنایی با ترجمه ختنی هماهنگ است، به لحاظ املا نیز مناسب به نظر می‌رسد.

kaphaja «بلغمی» (بند ۶۸، بخش ۵)

kaṇaja. چن (2005: 412) این واژه را به kaṇajam از ستاک kaṇaja به معنی «چرک گوش» تصحیح کرده است. این بخش از بند ۶۵ افتادگی زیادی دارد اما برای واژه‌های کلیدی آن می‌توان در ترجمه ختنی معادل‌ها را یافت. در این بخش درباره بیماری‌های صفراوی و بلغمی صحبت شده است و در ترجمه ختنی هم دقیقاً معادل‌های درست به کار رفته است. متن مغشوش سنسکریت این بخش چنین است: kṣīriṇa pita kaṇaja sa-mūtra و چن آن را به kṣīreṇa pitta-kaṇajam sa-mūtreنا تصحیح کرده است. در ترجمه ختنی برای این بخش چنین آمده است: pītanāṃ āchāṃ vī śvīdana khāśā'ṇa śaliṣāmajsaṃ vīra gvīhyi «برای بیماری‌های صفراوی (pitta-) با شیر (kṣīra-) نوشیدنی است، برای [بیماری‌هایی] بلغمی (kaphaja) با ادرار (mūtra) گاو [نوشیدنی است]». چنان‌که روشن است واژه‌های «شیر»، «صفرا» و «ادرار» در تحریر سنسکریت و ختنی برابر است، اما واژه بازسازی شده kaṇajam در متن ختنی معادلی ندارد. برای صورت مغشوش kaṇaja، در ختنی

از معادل *śālīṣāmajsa* از ستاک *śālīṣāmajsa* «بلغمی» استفاده شده است. این واژه ختنی دخیل از واژه سنسکریت *śleṣman* «بلغم» است (برای ساخت واژه ختنی، نک: Degener, 1989: 216). علاوه بر اینکه استفاده از مترادف‌های سنسکریت در ترجمه ختنی بسیار معمول است و واژه ختنی *śālīṣāmajsa* در این متن بارها برای ترجمه کلمه سنسکریت *kapha* «بلغم» به کار رفته است، بافت جمله نیز نشان می‌دهد که در اینجا صحبت از بیماری‌هایی است که در اثر اختلال یکی از دو خلط بلغم یا صفرا به وجود می‌آید و روش متفاوت درمان هر یک با «شیر» یا «ادرار» است. از این رو، *karnaṅam* در اینجا مناسب نیست و باید آن را به *kaphaja* «بلغمی» (برای این واژه، نک: Monier-Williams, 1895: 251) تصحیح کرد.

ghana «گیاهی دارویی: اویارسلام» (بند ۷۸، بخش ۳)

در متن مغلوپ سنسکریت ترکیبی به صورت *grathakāghni* آمده است. بخش نخست این ترکیب همان‌گونه که چن (2005: 427) آورده *granthika* به معنی «دارفلفل» است. اما بخش دوم عبارت بالا را چن به *agni* تصحیح کرده است. *agni* در این متن هم به معنی «آتش» و هم به معنی «شیتره» به کار رفته است که باتوجه به بافت جمله در اینجا منظور همان «شیتره» است. در متن سنسکریت پیش از این واژه از گیاهان دارویی پرینگو (*priyaṅgu*)، زنجبیل (*viśva*) و دارفلفل (*granthika*) یاد شده است. در تحریر ختنی این بخش چنین ترجمه شده است: *prrayaṅgā tām̐gara papala-mūla būhani* «پرینگو (*priyaṅgu*)، زنجبیل (*viśva*)، ریشه دارفلفل (*granthika*)، اویارسلام». همان‌طور که مشخص است سه معادل نخست آمده در ترجمه ختنی دقیقاً برابر با متن سنسکریت هستند، اما واژه چهارم یعنی *būhani* که در این متن بارها به کار رفته گیاهی است دارویی با نام «اویارسلام» که غالباً در ترجمه واژه‌های سنسکریت *abda*، *mustaka*، *ambuda* همه به معنی «اویارسلام» به کار رفته و هرگز در ترجمه *agni* به معنی «شیتره» به کار نرفته است. البته گیاه *agni* چندین بار در متن سنسکریت جیوکه پوستکه آمده و همیشه با واژه دخیل *cittraa* «شیتره» در ختنی ترجمه شده است. بنابراین در اینجا نیز نام گیاهی دیگر منظور بوده است. در بند ۴۷، بخش ۶ جیوکه پوستکه واژه *būhani* ختنی در ترجمه واژه سنسکریت *ghana* به کار رفته است و چن (2005: 376)، به درستی، صورت سنسکریت آن را تشخیص داده است. واژه *ghana* به معنی «اویارسلام» است و در متن سیده‌ساره نیز بارها به همین معنی به کار رفته است (نک: Emmerick, 1982: 91, 113, 135, 407, etc). از این رو باتوجه به شواهد درون‌متنی و دیگر

شواهد، باید آنچه را که جن به agni- تصحیح کرده‌است کنار گذاشت و صورت به‌کاررفته در متن اصلی را به ghana- تصحیح کرد.

۲.۳ پیشنهاد برای واژه‌های ناخوانده

در این بخش به مواردی می‌پردازیم که جن نتوانسته آنها را تصحیح کند. البته در این بخش نیز صرفاً به واژه‌هایی اشاره می‌کنیم که در ترجمه ختنی معادل و قرینه‌ای برای آنها آمده باشد یا بتوان با توجه به ترجمه ختنی تصحیحی را برای صورت‌های مغشوش سنسکریت ارائه کرد.

vṛddhi- «تورم بیضه، فتق» (بند ۹، بخش ۹)

vdārūṇa. چن (2005: 301-2) این واژه را نتوانسته تصحیح کند و همین صورت را در ترجمه خود همراه با علامت پرسش آورده‌است. متن این بخش بنابر تصحیح چن چنین است: *asmarī-vṛṣaṇa-vardhanaṃ śīro-vasti-rujāpaham arśasi pāṇḍu-rogaṃ ca mūtra-* «عسرالبول (asmarī-)، چکمیزک (mūtra-kṛcchra-) را، هنگامی که بیضه‌ها متورم می‌شوند (vṛṣaṇa-vardhana-)، در سر و مثانه دردها (śīro-vasti-rujā-) را، تورم بیضه (؟) را، بواسیر (arśas-) را، زردی (pāṇḍu-roga-) را [نابود می‌کند]». چنان‌که می‌بینیم در ترجمه ختنی همه معادل‌ها با متن سنسکریت برابر است، مگر «تورم بیضه» که در متن سنسکریت برای آن برابری وجود ندارد و تنها واژه‌ای که می‌تواند معادل آن باشد صورت مغلوط *vdārūṇa* است که معنی مشخصی ندارد. واژه‌ای که در ترجمه ختنی «تورم بیضه» معنی شده کلمه *raidā* است. گنوی این کلمه ختنی را برگرفته از واژه سنسکریت *vṛddhi-* و در معنی «بزرگی شکم» دانسته و در ترجمه متن همان صورت سنسکریت را برای آن آورده‌است (Konow, 1941: 23, 99). *vṛddhi-* در سنسکریت در اصل به معنی «افزایش، رشد» و با معنی ثانوی «تورم؛ تورم بیضه» است (نک: Monier-Williams, 1899: 1011) و این معنی با واژه ختنی *phiysgāna-* «مثانه» سازگارتر است تا «بزرگی شکم». از لحاظ آوایی *vṛddhi-* نمی‌تواند در ختنی قاعدتاً به *raida-* تبدیل شود، برای نمونه در همین متن واژه سنسکریت *vraṇa-* «زخم» در ختنی *virāṇa-* یا واژه سنسکریت *vṛtti-* «وزن، بحر» در ختنی *vṛtta-* (نک: Dresden,

464 (1955) شده است. در جمله ختنی «stana-vrridhi tcaba'je» تورم سینه را می‌شکند (درمان می‌کند)» (نک: Bailey, 1969: 3/90)، vrridhi دقیقاً صورت مورد انتظار واژه سنسکریت vṛddhi- است، به بیان دیگر در وام‌واژه‌های سنسکریت در ختنی، معمولاً، حذف v آغاز در واژه اتفاق نمی‌افتد. بنابراین احتمالاً صورت ختنی -raida را مترجم ختنی تحت تأثیر واژه سنسکریت rddhi- «افزایش، رشد» (نک: Monier-Williams, 1899: 226) که با معنی اصلی vṛddhi- یکسان است برگزیده و معنی ضمنی‌ای مانند «تورم، آماس» را با قیاس با vṛddhi- برای آن در نظر گرفته است. در هر حال گذشته از آنکه صورت ختنی از چه واژه‌ای گرفته شده است، به نظر می‌رسد vadārūṇa در تحریر سنسکریت را بتوان به vṛddhi- «تورم بیضه» تصحیح کرد و ترجمه ختنی نیز بر این امر صحه می‌گذارد.

elā- «هل» (بند ۱۴، بخش ۲)

jagamvelā چن (2005: 315) این صورت را به همین شکل در تصحیح و ترجمه خود آورده است. در متن سنسکریت این بخش چنین آمده است: śaṭī vacā jagamvelā surasaś ca ghr̥ta pacet و در ختنی چنین ترجمه شده است: śā paṇa arva drrai drrai m̄acāṃga śtāka gvīha' rūm dva śaiga hāle (surasa-)، هل ریز، ریحان (surasa-)، همه این دارو[ها] هر یک سه ماچانگه (واحد وزنی) لازم است. روغن گاوی (ghr̥ta-) دو شینگه (واحد وزنی) و نیم [لازم] است. صرف نظر از توضیحات اضافه، برای همه واژه‌های اصلی متن سنسکریت ترجمه ختنی معادلی وجود دارد. در این میان تنها برای دو گیاه دارویی aśvagandha «کاکنج» و sūsmela «هل ریز» نمی‌توان در متن سنسکریت برابری یافت. پس می‌توان نتیجه گرفت که این دو گیاه ذکر شده در ترجمه ختنی در برگردان صورت مغلوپ jagamvelā به کار رفته‌اند. با نگاهی به این صورت می‌توان بدون هیچ مشکلی واژه elā- «هل» را تشخیص داد و واژه sūsmela ترجمه ختنی نیز مؤید همین امر است. از این گذشته بارها در این متن واژه دخیل sūsmela در ختنی در برگردان واژه سنسکریت elā- به کار رفته است. بنابراین، دست کم می‌توان jagamvelā را به jagamv و elā تصحیح کرد. بدین ترتیب واژه aśvagandha «کاکنج» ترجمه ختنی باید در ترجمه صورت مغشوش jagamv به کار رفته باشد. در ترجمه ختنی جیوکه پوستکه aśvagandha «کاکنج»، که دخیل از سنسکریت است، غالباً در برگردان کلمه سنسکریت aśvagandhā- به کار رفته است، فقط در یک مورد در ترجمه کلمه سنسکریت dārugandhā- به همان معنی «کاکنج» استفاده شده است. بنابراین، شواهد درون‌متنی نمی‌تواند

بازخوانی و تصحیح واژه‌هایی از تحریر سنسکریت جیوکه‌پوستکه ۱۹۵

برای تصحیح jagamv راه‌گشا باشد. اما باتوجه‌به املاي jagamv، نگارنده صورت vanjana- «کاکنج» (نک: Monier-Williams, 1899: 917) را برای تصحیح این واژه محتمل می‌داند.

vīra- «گیاهی دارویی» (بند ۱۷، بخش ۳)

vīryāṇi. چن (2005: 319) نتوانسته این واژه را تصحیح کند و همین صورت را در تصحیح و ترجمه خود آورده‌است. در این بخش پیش از این واژه در متن سنسکریت به ترتیب از گیاهان jīvaka- «گیاهی دارویی»، -ṛṣabhaka «گیاهی دارویی»، -śatī «زردچوبه»، -puṣkarā «زنبق» و پس از واژه vīryāṇi، از گیاهان -śṛṅgāra «زنجبیل» و -citṛaka «شیتره» نام برده شده‌است. در ترجمه ختنی نیز برای این گیاهان به ترتیب چنین آمده‌است: jīvaka- «گیاهی دارویی»، -raṣabhakā «گیاهی دارویی»، -śala «زردچوبه»، -hūraṣṭa «زنبق»، -kākauṭā «گیاهی دارویی»، -ttagara «زنجبیل»، -cīṭtraī «شیتره». چنان‌که از ترجمه ختنی برمی‌آید واژه kākauṭā معادل کلمه سنسکریت vīryāṇi است. کلمه ختنی kākauṭā وام‌واژه‌ای از کلمه سنسکریت -kākolī «نام گیاهی دارویی» است. گیاه -kākolī در متن جیوکه‌پوستکه چندین بار به کار رفته‌است و همواره در ترجمه آن صورت‌های صرف‌شده ختنی -kākauṭa- به کار رفته‌است. یکی از شیوه‌های معمول در ترجمه ختنی این متن این است که برای واژه‌های کم‌بسامد سنسکریت از مترادف‌های پربسامدتر آنها استفاده شده‌است. برای مثال، واژه‌های سنسکریت -tintīḍika و -vṛkṣāmla هر دو به معنی «تمر هندی» در ختنی با وام‌واژه -timṭtalīka، که برگرفته از واژه نخست است، ترجمه شده‌است. از این رو باید دنبال واژه‌ای باشیم که به لحاظ معنایی مترادف با -kākolī در سنسکریت باشد. در سیده‌ساره کلمه -vīra- «نام گیاهی دارویی» گاهی به جای -kākolī به کار رفته‌است (نک: Emmerick, 1982: 2/ 41, 337)، در جیوکه‌پوستکه نیز در بند ۶۶، بخش ۱ واژه -kākauṭa ختنی در برگردان کلمه سنسکریت -vīra- به کار رفته‌است. بدین ترتیب هم شواهد درون‌متنی و هم شواهد برون‌متنی نشان می‌دهد که vīryāṇi را باید به vīrāṇi تصحیح کرد.

-vṛddhi «تورم بیضه، فتق»؛ -pakṣāghāta/ -pakṣāhata «فلج نیمی از تن» (بند ۶۸، بخش

(۴)

واژه نخست به صورت varca و واژه دوم به صورت pakṣayāna در متن مغلوط سنسکریت آمده و چن (2005: 412) آنها را به همین صورت و بدون ذکر معنی آورده‌است. این بخش از بند ۶۸ جیوکه‌پوستکه بسیار مغشوش است و چن نیز در بازسازی آن موفق نبوده‌است. ترجمه ختنی این بخش، برخلاف بخش‌های دیگر که تحت‌اللفظ است، بسیار

آزاد انجام شده و از این رو چندان راه‌گشا نیست. با این حال در برخی از موارد می‌توان واژه‌هایی را تصحیح یا پیشنهاداتی دربارهٔ آنها ارائه کرد. این بخش از بند ۶۸ بنابر تصحیح چن بدین صورت است: ānāha [bandha] varca nyaka pakṣayāna yony-ūru-skambham athānalāsyaḡa این بخش در ختنی چنین ترجمه شده است:

ānāha' prrahāji gūmaḡ dūvarā jidā narimyi haśa prramīhā' ysira rāhā' brrāḡaḡna rāha'
 śūḡna rāha' khajsā ḡrdhasa cū khāysāniḡ styūda cū parīysma kaśti pakṣāhaka maḡḡyāḡ
 pūrāḡna āchā urū-skabhā ca bīna hūḡna āphīdā

یبوست (ānāha-) را باز می‌کند، غدهٔ شکمی، آماس شکم، فتق، تورم، بیماری ادراری، درد قلب، درد پشت، درد سرین، دمل‌ها، سیاتیک را نابود می‌کند. هنگامی که شکم سفت است، هنگامی که ادرار قطع شود، [هنگامی که] نیمی از تن فلج است، در رحم (yoni-) زنان بیماری‌ها است، فلج پاها (ūru-skambha-) است، هنگامی که با باد (anila-) خون مختل می‌شود.

چنان‌که می‌بینیم ترجمهٔ ختنی تقریباً دو برابر اصل سنسکریت آن است و عملاً مترجم ختنی در این بخش شرح و تفسیرهای خود را نیز به متن اصلی افزوده است. با این حال مواردی که برابری آنها در متن سنسکریت روشن است را در میان دو کمان آورده‌ایم. واژه‌های ānāha- «یبوست»، yoni- «رحم» و ūru-skambha- «فلج پاها» را چن بازسازی کرده و ترجمهٔ ختنی نیز بر نظر او صحه می‌گذارد. اما در این میان می‌توان چند واژه را که چن تصحیح نکرده براساس ترجمهٔ ختنی بازسازی کرد. البته با توجه به اینکه ترجمهٔ ختنی کاملاً آزاد است امکان بازسازی کل این بخش ممکن نیست.

نخستین واژه که با توجه به متن ختنی می‌توانیم آن را تصحیح کنیم varca است. با توجه به واژهٔ ختنی narimyi «فتق، تورم بیضه» می‌توانیم واژهٔ فوق را به vḡddhi- «تورم بیضه» تصحیح کنیم. این واژه در متن سیده‌ساره در بخش بیماری‌های مربوط به بیضه بارها به کار رفته است (نک: Emmerick, 1982: 2/ 291-295)، در این متن نیز چنان‌که در بالا به آن اشاره کردیم کاربرد داشته است. برای دومین واژه یعنی pakṣayāna در ترجمهٔ ختنی pakṣāhaka «فلج نیمی از تن» آمده است. چنان‌که می‌بینیم واژهٔ ختنی به کار رفته در ترجمهٔ pakṣayāna به لحاظ ظاهری شباهت‌هایی با آن دارد. این واژهٔ ختنی در واقع وام‌واژه‌ای از کلمهٔ سنسکریت pakṣāghāta- یا pakṣāhata- هر دو به معنی «فلج نیمی از تن» (نک: Monier-Williams, 1895: 574) است. این واژه به جز این بند دو بار دیگر در بندهای ۶.۶ و ۳.۱۷ نیز

به‌کار رفته‌است، و چن در بند ۶ قائل صورت -paksāhata و در بند ۱۷ قائل به صورت -paksāhaka شده‌است (Chen, 2005: 290, 319). این دو واژه تصحیح‌شده در متن اصلی به ترتیب به صورت -paksahittasya و -paksāmāyitta آمده‌است. در ترجمه ختنی برای هر سه واژه صورت‌های صرف‌شده -paksāhaka آمده‌است و بنابر همین صورت باید گفت که تصحیح چن در بند ۱۷ نادرست است و -paksāhaka بازسازی‌شده را باید به -paksāghāta یا -paksāhata تصحیح کرد. بنابراین باتوجه‌به ترجمه ختنی، -paksāyāna را می‌توانیم به -paksāghāta یا -paksāhata تصحیح کنیم. واژه سنسکریت -paksāghāta مرکب است از اسم -paksā- «بال؛ تن» و صفت مفعولی -ghāta- از ریشه -han- «زدن» که صورت دیگر صفت مفعولی آن -hata- است (نک: Monier-Williams, 1895: 1287). در سیده‌ساره نیز واژه -paksāghāta- به‌کار رفته‌است (نک: Emmerick, 1982: 2/ 319)

اما آخرین عبارت متن سنسکریت -athānalāsya- است و چن آن را به همین صورت و بدون ترجمه آورده‌است. در پایان ترجمه ختنی برای این قسمت جمله -ca bīna hūña āphīḍā «هنگامی که با باد خون مختل می‌شود» آمده‌است. از این رو، عبارت سنسکریت فوق را هم می‌توان مرکب از سه واژه سنسکریت -athā «پس، آن‌گاه»، -anila- «باد» و -asṛj- «خون» دانست. البته برای فعل ختنی -āphīḍā- در متن سنسکریت معادلی نیست هرچندکه متن سنسکریت به صورت ناقص به‌جامانده است. واژه «باد» در متن سنسکریت غالباً به صورت -vāta- آمده‌است، اما واژه -anila- نیز در جیوکه‌پوستکه در بند ۲۰۱۴ در اشاره به این خلط به‌کار رفته‌است. واژه -asṛj- و صورت دیگر آن یعنی -asṛg- هم در متن جیوکه‌پوستکه بارها به‌کار رفته و واژه غریبی نیست. صورت غیرمنصرف -athā- نیز با بسامد بالا در این متن استفاده شده‌است.

-śronī- «سرین»؛ -tri-doṣaja- «مربوط به سه خلط» (بند ۷۲، بخش ۲)

در متن مغلوط سنسکریت، واژه نخست به صورت -śrāṇyā- و واژه دوم به صورت -śrayayau- آمده‌است. چن (2005: 417) این دو واژه را نتوانسته تصحیح کند و در ترجمه متن هم بدون کم‌وکاست دو صورت مذکور را ذکر کرده‌است. در متن مغلوط سنسکریت، این بخش بدین صورت آمده: -kaṭī śrāṇyā śrayayau śūlaṃ vāta-śauṇī-vanāśana- و چن آن را به این صورت تصحیح کرده‌است: -kaṭī-śrāṇyā- śrayayau śūlaṃ vāta-śoṇa-vināśanam- ترجمه این بخش در تحریر ختنی بدین صورت است: -brāḥaṇa ṣṭhāvā pijsa vīna jīmḍā drayau- «دردهای (-śūla-) سخت در پشت (-pṛṣṭha-), در سرین‌ها (-kaṭī-) را

نابود می‌کند (vināśana)، ورم مفاصل (vāta-śonita) به‌وجودآمده از سه خلط (tri-doṣaja) را [نابود می‌کند].»

همان‌گونه‌که از ترجمه ختنی مشخص است، تصحیح چن برای سایر واژه‌های این بخش درست است. البته بهتر است vāta-śaunī متن اصلی را به‌جای vāta-śoṇa به vāta-śonita تصحیح کنیم، زیرا این واژه بارها در این متن به همین صورت به‌کار رفته‌است. اما برای واژه śrāṇyā در ترجمه ختنی معادل brraḥaṇa «در پشت» آمده‌است. این واژه ختنی بارها در این متن استفاده شده و همواره در ترجمه واژه سنسکریت -prṣṭha «پشت» به‌کار رفته‌است. در دیگر متون ختنی هم که دارای اصل سنسکریت هستند این واژه معادل -prṣṭha است (نک: Bailey, 1979: 302). به‌لحاظ املائی śrāṇyā شباهتی به واژه -prṣṭha ندارد، ولی باتوجه‌به آنکه در این متن دو واژه kaṭī «سرین» و -prṣṭha «پشت» در دیگر بندها در کنار هم آمده و در ترجمه ختنی با معادل‌های -ṣūñi «سرین» و -brraha «پشت» ترجمه شده‌اند (برای نمونه، نک: ۹.۴، ۵.۶) می‌توان دست‌کم به‌لحاظ معنایی śrāṇyā در این بخش را معادل -prṣṭha دانست. واژه śrāṇyā به‌لحاظ املائی با واژه سنسکریت -śronī «سرین» مطابقت دارد اما وجود kaṭī که همان معنی -śronī را دارد نیز به‌نوعی مانع از این تصحیح است. به‌هرروی بهترین تصحیحی که برای این واژه می‌تواند پیشنهاد داد -śronī «سرین» است که در اینجا به‌معنی «پشت» به‌کار رفته‌است.

برای واژه śrayayau متن مغلوپ سنسکریت، در ترجمه ختنی معادل drayau dūṣyau «از سه خلط» آمده است. این معادل ختنی از دو واژه drai «سه» و -dūṣa «خلط» تشکیل شده‌است و در این متن چندین بار دیگر هم استفاده شده‌است. عبارت ختنی مذکور در برگردان ترکیب سنسکریت -tri-doṣa «سه خلط» یا -tri-doṣaja «مربوط به سه خلط» (۶.۶۸، ۵.۸۴) به‌کار رفته‌است. از این‌رو، در اینجا نیز می‌توانیم śrayayau را به -tri-doṣaja تصحیح کنیم. ذکر این نکته نیز خالی از فایده نیست که ظاهراً کاتب متن سنسکریت تحت تأثیر متن ختنی -yau را که در ختنی پایانه بایی‌ازی جمع است در متن سنسکریت تکرار کرده‌است و صورت نامفهومی چون śrayayau را به‌وجود آورده‌است.

sevyā «گیاهی دارویی: خس خس» (بند ۷۸، بخش ۳)

sitya چن (2005: 427) نتوانسته صورت درست این واژه را تشخیص بدهد و همین صورت مغشوش را در بازسازی و ترجمه خود از این بخش آورده‌است. متن سنسکریت این بخش با اعمال اصلاحات چنین است: priyaṇuṃ viśva-auśadha ganthika ghana sitya

prrayamgā و در ترجمه ختنی بخش چنین ترجمه شده است: samaṅgā ca sa-jāṭī-pattra... ttāṅgara papala-mūla būhani uśī'rā samamga jāṭī-pattra... (priyaṅgu-)، زنجبیل (viśva-auṣadha)، دارفلفل (ganthika)، اویارسلام (ghana)، خس‌خس، گل‌حساس (samaṅgā-)، جوز هندی (jāṭī-pattra) ...». چنان‌که از ترجمه ختنی برمی‌آید هرکدام از واژه‌های متن سنسکریت با معادلی در تحریر ختنی ترجمه شده است، مگر واژه دخیل uśī'rā «خس‌خس» که در متن سنسکریت این بخش معادل روشنی برای آن دیده نمی‌شود. این واژه ختنی در این متن غالباً در برگردان کلمه سنسکریت auśīra، گیاهی با نام علمی 'Andrapogon muricatus' یا همان «خس‌خس»، به کار رفته است. به جز این بخش این واژه ختنی یک‌بار دیگر در بند ۴.۴۷ نیز در برگردان کلمه سنسکریت kṣemaka به کار رفته است، کلمه سنسکریت فوق نیز به معنی 'Andrapogon muricatus' یا «خس‌خس» است. بنابراین در اینجا نیز باید به دنبال نام گیاهی باشیم که مترادف auśīra باشد. واژه‌ای که هم به لحاظ معنایی و هم به لحاظ املا با آنچه در متن مغلوپ سنسکریت آمده مطابقت دارد sevyā است که یکی از معانی آن «خس‌خس» (نک: Monier-Williams, 1895: 1247) است. هرچند sevyā در این متن فقط در همین بخش به کار رفته و شاهد دیگری ندارد، با توجه به ترجمه ختنی می‌توان گفت که تصحیح درستی برای واژه مغلوپ sitya در متن اصلی است.

۴. نتیجه‌گیری

در این یادداشت برخی از بدخوانی‌ها و اشتباهات چن (2005) در تصحیح تحریر سنسکریت جیوکه‌پوستکه با توجه به ترجمه ختنی این متن ارائه شد. همچنین تصحیحاتی نیز برای برخی از واژه‌های ناخوانده متن مغشوش سنسکریت پیشنهاد شد. چنان‌که از شواهد و مثال‌های ذکر شده در بالا مشخص می‌شود تصحیحی که چن از تحریر سنسکریت جیوکه‌پوستکه داده است، با وجود ارزشمند بودن به سبب نادیده گرفتن ترجمه ختنی، نقایص و اشتباهاتی را دربردارد که بسیاری از آنها قابل رفع بوده است. در اینجا تلاش شد فقط برخی از مشخص‌ترین آنها ذکر شود. لذا با در نظر گرفتن ترجمه ختنی می‌توان تصحیح دقیق‌تر از این متن پزشکی که در آسیای میانه کاربرد داشته ارائه کرد و با این تصحیح شاید بتوان موارد مشابه دیگری برای این متن در دیگر متون پزشکی هندی بازجست.

پی‌نوشت

۱. sloka از اوزان شعر هندی است که هر بیت آن دارای چهار بخش هشت‌هجایی است.

کتاب‌نامه

طامه، مجید (۱۳۹۳). بررسی و ترجمه متنی پزشکی به زبان ختنی (جیوکه‌پوستکه). رساله دکتری فرهنگ و زبان‌های باستانی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه تهران.
طامه، مجید (۱۳۹۵). «آیوروده یا طب سنتی هند در متون ختنی». پژوهش‌های ایران‌شناسی، س ۶، ش ۱، ص ۶۹-۸۸.

- Bailey, H. W. (1969). *Khotanese Texts I-III*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bailey, H. W. (1979). *Dictionary of Khotan Saka*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bailey, H. W. (1983). 'Khotanese Saka Literature'. *The Cambridge History of Iran*, vol. 3 (2), *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. ed. E. Yarshater. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 1230-1243.
- Chen, M. (陳明). (2005). *Dunhuang chutu hu yu yi dian <<Oipo shu>> yanjiu (敦煌出土胡語醫典<<耆婆書>> 研究 = A Study on Sanskrit Text of Jivaka-pustaka from Dunhuang)*. Hong Kong.
- Degener, A., 1989, *Khotanische Suffixe*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Dresden, M. J., 1955, 'The Jātakastava or Praise of the Buddha's Former Births', *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, vol. 45, No. 5, pp. 397-508.
- Emmerick, R. E. (1979). 'Contribution to the Study of the *Jīvaka-Pustaka*'. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* XLII, part 2, pp. 235-243.
- Emmerick, R. E., 1982, *The Siddhasāra of Ravigupta*, vol. 2: *The Tibetan Version with Facing English Translation*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Emmerick, R. E. (1992). 'The Savastika Antidote'. *Journal of the European Āyurvedic Society* 2, pp. 60-81.
- Emmerick, R. E. (1994). 'The Mahāsauvarcalādi Ghee'. *Memoriae Munusculum: Gedenkband für Annemarie v. Gabain*, eds. K. Röhrborn and W. Veenker. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. pp. 29-42.
- Filliozat, J., (1946-7). 'Khotanese Text I'. *Journal Asiatique* 235, pp. 134-135.
- Hoernle, A. F. R. (1917). 'An Ancient Medical Manuscript from Eastern Turkestan'. *Commemorative Essays Presented to Sir Ramkrishna Gopal Bhandarkar*. Poona. pp. 415-432.
- Konow, S. (1941). *A Medical Text in Khotanese: Ch. II 003 of the India Office Library with Translation and Vocabulary*. Oslo: Kommisjon Hos Jacob Dybwad.

بازخوانی و تصحیح واژه‌هایی از تحریر سنسکریت جیوکه‌پوستکه ۲۰۱

- Maggi, M. (2008). 'Jivakapustaka'. *Encyclopaedia Iranica*. online, <http://www.iranicaonline.org/articles/jivakapustaka>
- Maue, D. (1990). 'Das Mahāvaidehakam gḥrtam in Tocharisch B'. *Historische Sprachforschung* 103, Bd. 1, pp. 159-165.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Pischel, R. (1999). *A Grammar of the Prākṛit Languages*, Eng. Tr. by Subhadra Jhā, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.